

אורות ישראל
מכללה אקדמית לחינוך
מייסודן של מכללות
מורשת יעקב ואורות ישראל

מאורות

עיונים בסידור התפילה ובפרשת השבוע

גיליון ל"ב

תשע"א

חפ"פ 346

קמע כסף מכתף הינוס
כתוב בכתב עברי עתיק

ברכת הגומל חסדים טובים לעמו ישראל
גמול חסדי ה' בקמע תפילה הקדום בעולם

[ד' ויחנן]

נושא הקמע (שהיה אחד הנקברים בקבר המשפחתי), בחר מספר פסוקים מן התורה המביעים את חסדו של ה' ליראיו. בפתיח, משתמש הכותב בציטוט מתוך ספר דברים:

כי מאהבת ה' אתכם ומשמרו את השבעה אשר נשבע לאבותיכם הוציא ה' אתכם ביד חזקה ויפדך מבית עבדים מיד פרעה מלך מצרים. וידעת כי ה' אלהיך הוא האלהים האל הנאמן שמר הברית והחסד לאהביו ולשמרי מצותיו לאלף דור (דברים ז, ח–ט).

נוסח תפילה זה דומה כאמור לנוסח תפילת שלמה (מלכים א שם), וגם לנוסח הווידי בתפילת דניאל (המאחרת מזמנו של הקמע) המדגישה את תכונת הקב"ה כגומל חסדים לעם ששומר את מצוותיו: "וואתפללה לה' אלהי ואתודה ואמרה אנא אדני האל הגדול והנורא שמר הברית והחסד לאהביו ולשמרי מצותיו" (דניאל ט, ד).

ספר דברים מדגיש שה' יקנה חסדו לעמו "לאֵלֶּף דֹּר" (דברים שם, ט). הבטחה זו מוצאת את ביטוייה בקמע הנ"ל בנוסח "מעולם ועד עולם". נוסח זה מופיע בתהילות דוד: "ברוך ה' אלהי ישראל מהעולם ועד העולם אמן ואמן" (תהלים מא, יד) או בנוסח ברכת הלויים בימי שיבת ציון: "ברכו את ה' אלהיכם מן העולם עד העולם" (נחמיה ט, ה). בהמשך הקמע מופיעה ברכה לה' המציל מכל פח ומכל רע, בדומה לנוכח: "כי הוא יצילך מפח יקוש מדבר הוות" (תהלים צא, ג). ההצלה מכל פח ומכל רע נסמכת בקמע לגאולה ולתשובה: "כי בו גאולה, כי ה' ישיבנו". נוסח דומה מוצאים בדברי הנביאים הקרובים לתקופת כותב הקמע: "ישראל נושע בה' תשועת עולמים (ישעיהו, מה, יז) או בנוסח ענייני תשובה אצל ירמיהו (ג, כג): "אכן בה' אלהינו תשועת ישראל". בחלק האחרון של הקמע מצטט הכותב את החלק הראשון של ברכת הכהנים, כחלק מברכת צור (ישראל): "יברכך ה' וישמרך. יאר ה' פניו אליך ויחנך" (במדבר ו, כד–כה). החלק האחרון של ברכת כהנים חסר ("ישא ה' פניו אליך וישם לך שלום", שם, כו), אך הוא מצוי בקמע השני.

ראוי לציין כי מציאת קמע תפילה מימי הבית הראשון עם פסוקים מספרי התורה היה חידוש עצום במחקר התקופה, שהרי זו הפעם היחידה שנתגלו ציטוטים מן התורה.

אכן, האמונה בגמילות חסדי ה' לעמו ליוותה את עם ישראל בכל זמן ובכל מקום, והיא זו שנתנה עידוד ליהודי בכל מצב.

ד"ר אריה בורנשטיין
מרצה בהתמחות ללימודי ארץ ישראל

הנוסח המקורי של ברכת הגומל חסדים לעמו ישראל, נקבע על ידי חכמי התלמוד:

כי משי אפיה לימא (כאשר רוחץ פניו יאמר) ברוך המעביר חבלי שינה מעיני ותנומה מעפעפי, ויהי רצון מלפניך ה' אלהי שתרגילני בתורתך ודבקני במצותיך, ואל תביאני לא לידי חטא ולא לידי עון ולא לידי נסיון ולא לידי בזיון, וכוף את יצרי להשתעבד לך, ורחקני מאדם רע ומחבר רע, ודבקני ביצר טוב ובחבר טוב בעולמך, ותנני היום ובכל יום לחן ולחסד ולרחמים בעיניך ובעיני כל רואי, ותגמלני חסדים טובים, ברוך אתה ה' גומל חסדים טובים לעמו ישראל (בבלי, ברכות ס, ע"ב).

תפילה זו המסתיימת בקביעה שהקב"ה מנחיל חסדיו לעמו בכל עת ובכל מצב, מדגישה את התלות בין התנהגותו של האדם ובין חסדו ה'. זאת בדומה לתפילתו של שלמה, ערב בניית בית המקדש הראשון: "אין כמוך אלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת, שמר הברית והחסד לעבדיך ההלכים לפניך בכל לבם" (מלכים א ח, כג). הקב"ה גומל חסדים לעמו, אך האדם מחויב בקיום מצוות התורה ובהרחקה מיצר הרע ומחברות שתביא להתדרדרותו.

הראייה קוק מבהיר בעניין ברכת "הגומל חסדים טובים":
בא להורות שאנו מצפים לחסדים, שיש בהם שורש במעשינו, והיא ברכה יסודית – שאף על פי שהננו זקוקים למדת החסד, שבה העולם יבנה, אבל חפצים אנחנו שמעשינו יהיו הגורמים גם כן למדת החסד שתופיע עלינו, וזהו התואר של גמול המחויב לחסדים [...] מה שאין כן חסדים שאינם מייחשים [מתיחסים] כלל להתגמול, הם יכולים להיות לפעמים אינם טובים [...] כי השוּבָה, השוּבָה והשלחה, הבאה בקשר עם ההכנה לשלמות ולקדושה... ולטובה שלמה כזאת יכסוף האדם אשר ישרה נפשו בו (נולת ראייה).¹

הרב מבהיר שללא מידת החסד אין העולם מתקיים. כפי שדרכו של האדם בעולמו מחייבת אותו במידת החסד, כך הקב"ה נוקט במידת החסד ביחסיו אל עמו. ה' תומך, עוזר ושומר את עמו כ"גמילות חסדים". יש לאל ידו של האדם להגביר את חסדי ה' על ידי הרחקה מכל דבר רע והתנהגות הולמת בדרכי ה'.

הכרה בחסדי ה' – בקמע התפילה הקדום בעולם

בחפירה ארכאולוגית ברכס כתף הינוס הסמוך לגיא בן הינוס בירושלים (כיום הצד האחורי של בית מורשת בגין), נתגלו מערות קבורה מפוארות משלהי ימי הבית הראשון (סוף מאה ז ותחילת מאה ו לפנה"ס – ימי המלך יאשיהו ועד חורבן בית ראשון).² המערות שימשו לקבורת מכובדי ירושלים וכוחנית, ויש המזהים את המקום עם "גן עוזיה" ששימש לקבורת מלכי בית דוד האחרונים (מלכים ב, כא, יח ועוד).³

באחת ממאספות עצמות המתים⁴ נתגלו שתי יחידות גלולות מפח כסף טהור שבהן נשרטו בכתב פניקי (המכונה "עברית עתיקה") ברכות ותפילות, כשהמשותף ביניהן הוא קטעים מברכת כוהנים.

קמע הגדול (9.7 X 2.7 ס"מ), נרשם הנוסח הבא:

שחזור והשלמות

¹ הרב א"י הכהן קוק, צ"ל (תשכ"ג). סדר תפילה עם פירוש עולת ראייה, ירושלים, כרך א, עמ' פ.

² ראו ברקאי, ג' (תשמ"ט). "ברכת כהנים על לוחיות כסף מכתף הינוס בירושלים", קתדרה 52, עמ' 37–76.

³ עיינו ארליך, ז"ח (תשנ"ה). "גן עוזא בכתף הינוס", מחקרי יהודה ושומרון ה, אריאל–תל אביב, עמ' 71–78.

⁴ בימי הבית הראשון נהוג היה לקבור במערות משפחתיות. את המת היו מניחים במשכב עד שנתכלה הבשר ואז היו מעבירים את העצמות לבור איסוף של עצמות בני משפחתו, בחינת "יושבתי עם אבתי [...] וקברתי בקברתם" (בראשית מז, ל). זיכרון למנהג זה מצוי במספר מקורות תלמודיים, כגון "בראשונה היו מלקטין את העצמות וקוברין אותן במהמורות נטאכל הבשר היו מלקטין אותן וקוברין אותן בארזים" (ירושלמי, סנהדרין פרק ו דף כג, טור ד/ה"ז).

חובת החינוך

"אמור אל הכהנים בני אהרן, ואמרת אליהם" כותב הרב ציון בדש בספרו "תל-חי לתורה":

התלמוד במסכת יבמות (קיד עמוד א) שם לבו לכפילות בפסוק הפותח את הפרשה, והקשר בין כפילות זאת ובין הדינים בהלכות אבלות, טומאה וטהרה המיוחדים לכהן הבאים מיד אחר כך. "אמור אל הכהנים, ואמרת אליהם", הרי זה ממש אותו הדבר בכפל לשון. לשם מה? עונה הגמרא, שכתוב אמור ואמרת, כדי "להזהיר הגדולים על הקטנים". מכאן אנו לומדים על החובה של המבוגרים, לדעת לדאוג לקטנים- לילדים הרכים, לדעת להפריש אותם מטומאה, להרחיק אותם מכל דבר אסור ולמנוע מהם הליכה בדרך לא טובה.

לכן אומר ה' אל משה בכפל לשון: "אמור אל הכהנים בני אהרן, ואמרת אליהם". אמור אל הכהנים הגדולים, שיהגו כך וכך ויימנעו מזה ומזה. ואמרת אליהם, כי את אותן האזהרות שהם מזהירים עליהן יש להנחיל לדור הבא. בקיצור – חובת החינוך.

הלשון "להזהיר" נובע מלשון זוהר, ברק, תפארת (בעל "אמרי חיים" מוויז'ניץ זצ"ל). אם הילדים יקבלו דברי מוסר ותוכחה מהגדולים, בסופו של דבר דמויות הגדולים תהיינה מזהירות בעיני הילד.

יש סיפור מעניין שמביא הרב בדש, שפעם אב אחד היה קורבן לשוד דרכים, ולאחר ששדדו אותו קשרו אותו לעץ והמתינו לראש השודדים שיפסוק את דינו. מה רב היה כאבו של הנשדד כאשר ראה שראש הליסטים העומד לפניו הוא בנו יוצא חלצו ולא אחר. הכאב והצער היו כפל כפליים. אזי מטיח האב בפני בנו: בני, מה קרה לך? לאן התדרדרת? איך יכולת לעשות לי זאת? מה יצא ממך? מלסטם את הבריות ושודד בדרכים!! הן לוקח את אביו הצידה ואומר לו שישחרר אותו בתנאי אחד. הוא מראה לו עץ עבות ואומר לו: אם תצליח להזיז את העץ ממקומו, אשחרר אותך לחופשי. האב מנסה להזיז את העץ ואינו מצליח לנענע אף ענף אחד ממנו. איני יכול, נאנק האב ועיניו זולגות דמעות.

עונה לו בנו: בוודאי שאינך יכול. רק כאשר העץ היה שתיל רך, יכולת לעשות ממנו מה שרצית. אבל כיום, כאשר שורשיו כה עמוקים, מאוחר מדי להניעו או לעקור אותו ממקומו.

כך גם אתי, אחרת את המועד, עונה הבן. כאשר הייתי רך בשנים יכולת עוד להציל אותי, יכולת עוד להטיף לי דברי מוסר, ואילו אתה רק צחקת כאשר "נטלתי" משהו או שדיברתי על "סחיבה", דבר שמביא בסופו של דבר ללסטם את הבריות. אז אמרת שזו סתם שובבות של ילדים והעלמת עין מדברים כגון אלה. כיום, כאשר שורשי עמוקים בעולם הפשע מאוחר מדי לעקור אותי מזה.

עלינו אפוא להזהיר גדולים על הקטנים, להיות דוגמה ליושר, לאמת ולכנות לבני הנעורים. אם לא כן, הביקורת העיקרית אינה על החברה, לא על בית הספר ואף לא על כל אמצעי ההשפעה ההמוניים. הביקורת מתחילה מהבית.

"אמור אל הכהנים ואמרת אליהם" – להזהיר גדולים על הקטנים, כי כאשר ההורים משמשים דמויות זוהרות, כלומר לדוגמה ולמופת אישי, זוהי הדרך הטובה ביותר להשפיע על הקטנים.

ה"חתם סופר" אומר על הפסוק בקריאת שמע "ושננתם לבניך ודברתם בס", שצריך היה לומר "ודברו בס". כלומר כתוצאה מזה שאתה משנן אותם לבניך, הם ידברו בס. אלא אומר החתם סופר שאם אתה רוצה שבניך יעסקו בלימוד תורה, אין זה די שאתה משנן להם. העצה היא "ודברת בס", שאתה תדבר בדברי תורה.

אומר הרב בדש, שכאשר הבן בא הביתה ורואה שאין האב מכור לטלוויזיה, אין הוא מכור לעיתונים, אלא מקיים "ודברת בס" ועוסק בדברי תורה, אזי "ושננתם לבניך".

בדרך זו יצליח להחדיר את דברי התורה בלבבות ובמוחות ילדיו יותר מכל הטפה ומכל מוסר. אין כמו הדוגמה והמופת האישיים שלו.

זאת היא אפוא המשמעות של כפל הלשון הכה-חיונית וכה- חשובה בעולם החינוך היהודי. להזהיר גדולים על הקטנים – אמור ואמרת.

אפרת חיים
סטודנטית בהתמחויות לחינוך חברתי
וללימודי ארץ ישראל

הרב יונה גודמן

הנני שלחני דוד בן דוד

דוד בן דוד הוא תושב ניר עציון בן תשעים, שחייו הם אומר אחד מתמשך של "הנני". את הקילומטרים האחרונים של עלייתו ארצה הוא עשה... בשחייה! לאחר שלושה חודשים באינתי מעפילים יחד עם אלף מאתיים עולים נוספים (האניה תוכננה לשאת 400 נוסעים בלבד) הם הגיעו לשערי נמל חיפה, שם נעצרו על ידי הבריטים במטרה לגרש אותם ואת חבריו למאוריציוס אשר באוקיאנוס ההודי. בחשכת הליל הוא קפץ לים והגיע ארצה בשחייה. זמן קצר לאחר שהגיע לארץ הצטרף ל"קבוצת אברהם" שהייתה בהכשרה חקלאית ציונית-דתית בכפר פיס. הקבוצה תכננה להקים יישוב חקלאי דתי בארץ. שישה חודשים לאחר עלייתו ארצה הגיעה קריאה להתגייס לבריגדה היהודית במסגרת הצבא הבריטי כדי להילחם בנאצים. הוא התלבט היכן תרומתו תהיה רבה יותר – בהתיישבות בארץ או בבריגדה בלחימה בנאצים? הוא החליט כי חובתו להתגייס. הוא נלחם עם הבריגדה בסוריה, בעירק, באיטליה ובמקומות נוספים במשך למעלה מחמש שנים. בסיום המלחמה הוא ניצל את מעמדו כחייל בריטי כדי להתחמק פעמים רבות מהיחידה ולסייע לפליטי שואה יהודיים שהיו פזורים בכל רחבי אירופה.

לאחר שירותו בבריגדה הבריטית קיבל דוד הודעה שהוא עומד לחזור ארצה לביתו ולחבריו, להשתחרר ולזכות למענק שחרור. הוא חש כי לא ניתן להשאיר כך לבד את פליטי השואה. יחד עם חבריו הגה רעיון מדהים: הוא ועוד מאה ועשרים מחבריו בחרו מרצונם להחליף זהות עם קבוצה מקבילה של פליטי שואה. הם נתנו לפליטים את מדיהם הבריטיים, את תעודות הזהות שלהם ואת מענק השחרור ושלחו אותם לארץ במקומם. הוא וחבריו לבשו את בגדי הפליטים ונשארו מבחירה בתוך מחנות הפליטים, בלי לדעת היכן ומתי יוכלו לצאת משם.

בהזדמנות ראשונה דוד נטש את מחנות הפליטים ופעל להקמת ארגון עלייה ב' מאירופה, לימד עקורים יהודיים הגנה עצמית וארגן קבוצות מעפילים לארץ.

כשחזר לארץ הצטרף דוד לחברי כפר עציון ונפצע קשה בהגנתו. יום לפי הקמת המדינה נפל בשבי הירדני ושהה שם במשך תשעה חודשים, השתחרר ונטל חלק בהקמת המושב ניר עציון. מעללי חייו כוללים עוד פעילויות רבות למען העם והארץ.

חייו של דוד בן דוד הם מסכת ארוכה של "הנני" שיכולים ללמד כל אחד מאתנו פרק במסירות נפש למען תקומתה של המדינה וחיוזקה.

לעיון נוסף:

- דוד, בן דוד, גשר על פני התהומות. ניר עציון, הוצאת המחבר, 1996.
- ריאיון אישי במסגרת שיחה שלו עם קבוצת תלמידות המכללה, ניר עציון, כ"ב בתמוז תש"ע.